

בלילה ההוא

האם נדידת שנת אחשוורוש היתה בליל יו"ט ראשון של פסח

מאורעותיה של מגילת אסתר משתרעים על פני ארבע עשרה שנות מלכותו של המלך אחשוורוש, אולם ימי פחד הגזירה עד לתליית המן היו בסך הכל שלשה ימים, למרות זאת שורר בלבול רב בנושא קביעות התאריכים בימים הבודדים הללו, וגם במדרשי חז"ל אנו מוצאים דעות שונות. מפרשי המגילה ומפרשי הגמרא במסכת מגילה, מסייעים בעדינו לפתור את השאלות ולקבל תמונה יותר ברורה וממוקדת על המאורעות וזמניהם.

• התאריכים בימים המכריעים

בסדר קביעת ימי מאורעות, אימתי אירע כל שלב בימי הגזירה והנס, נבוכו המפרשים, ויש בדבר סתירות בין מדרשי חז"ל השונים, ונאמרו כמה דרכים ביישוב הקושיות.

בכדי להבין את הקושי בדברים נציג את המקורות השונים, ותחילה את הפסוקים המפורשים בנושא.

נקודת המוצא היסודית היא מה שמפורש במגילה, שכתבת אגרות הגזירה היתה ביום י"ג בניסן – (אסתר ג, יב) 'ויקראו סופרי המלך בחודש הראשון בשלושה עשר יום בו ויכתב ככל אשר צוה המן אל אחשדרפני המלך וגו'.

הרי פיסת מידע ראשונה, כתיבת הגזירה היתה בי"ג ניסן.

נתון נוסף בתמונה הוא מה שאסתר שלחה להשיב אל מרדכי (שם ד, טז) 'לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום וגו'.

ציון זמן נוסף יש לנו במגילה לגבי כניסת אסתר אל המלך – (ה, א) 'ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות ותעמוד בחצר בית המלך הפנימית נכח בית המלך'.

לפי סדר הדברים במגילה בפשטות, אזי באותו היום בו נכנסה אסתר אל המלך התקיים המשתה הראשון, בלילה שאחריו נדדה שנת המלך, ולמחרת בבוקר הורכב מרדכי על הסוס, אחר כך הובהל המן אל המשתה השני, שבסופו נתלה על העץ.

לאור הפסוקים עולים מספר שאלות: באיזה ימים צמו היהודים את שלושת ימי הצום שגזרה אסתר, אימתי נכנסה אסתר אל המלך, מתי נדדה שנת המלך, באיזה יום התקיים המשתה השני שבסופו נתלה המן.

לכאורה השאלות הללו תלויות זו בזו, אולם כפי שנראה להלן אין זה בהכרח כן.

• אימתי היו שלושת ימי הצום

בגמרא במסכת מגילה (טו, א) נאמר 'ויעבור מרדכי אמר רב שהעביר יום ראשון של פסח בתענית'. ומפרש רש"י – 'יום טוב ראשון של פסח - שהרי בשלשה עשר בניסן נכתבו האגרות וניתן הדת בשושן, וארבעה עשר וחמשה עשר וששה עשר התענו, ובששה עשר נתלה המן'.

כוונת רש"י מבוארת שמכיון שהאגרות נכתבו רק ביום י"ג, בהכרח שהצום התחיל למחרת והתקיים בי"ד בט"ו ובט"ז.

אולם בחלק ממדרשי חז"ל אנו מוצאים בפירוש שהתענית היתה ביום י"ג, י"ד, ט"ו.

מי שמתייחס לשאלה בהרחבה עם כל המקורות הוא הפירוש 'מנות הלוי' לרבינו שלמה אלקבץ (בפסוק 'לך כנוס את כל היהודים' אסתר ד, טז) – **'במספר הימים האלה בלכול רב לדעת התחלתם'**. והוא מביא מקורות רבים ממדרשי חז"ל בחלקם מפורש ובחלקם ניתן להוכיח, את קביעת הזמנים. בהמשך הדברים נביא את מסקנתו.

בפרקי דרבי אליעזר פרק מט (מובא גם במדרש רבה אסתר"ר ח, ז) אמרו - 'וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים אלו **הן י"ג וי"ד וט"ו בניסן**, שלח לה והרי בהם יום ראשון של פסח, אמרה לו זקן שבישראל וכו'.

מקור נוסף המצויין ב'מנות הלוי' הוא המדרש 'לקח טוב' (פרק ד סימן יז) ויעבור מרדכי. אמר רב שהעביר יום ראשון של חג המצות בתענית, שהרי בי"ג בניסן נכתבו הכתבים, ובו ביום קרע מרדכי בגדיו, וקבעו ג' ימים תענית, אותו היום וב' ימים אחרים, הרי **יום ראשון של חג המצות נתענו, הוא יום ג' לתענית אסתר**, שנאמר ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות'.

בילקוט שמעוני סימן תתרנ"ז גם כן מוכח שהתעניות התחילו בי"ג שכן כתוב שם - 'כיון שעברו שתי שעות בלילה נשמעת בכייתם במרום וכו' אלא קטני עמך ישראל **שיושבים בתענית היום ג' ימים וג' לילות**. הרי שבילילה של נדדה שנת המלך, כבר נמנו לתענית שלשה ימים, אם הלילה הזה היה אור לט"ז, הרי שהתענית התחילה כבר בי"ג.

הרי לנו שלשה מקורות במדרש שהתענית החלה בי"ג.

• המקורות שימי הצום החלו ביום י"ד

מאידך מביא האלקבץ ב'מנות הלוי' מימרא אחרת בילקוט (אסתר ד סימן תתרנו) שמפורש שהצום היה י"ד וט"ו וי"ז, כדעת רש"י – 'ענה מרדכי ואמר לאסתר איני יכול לבטל מגלת תענית שכתוב בה מר"ח ניסן ועד יומין י"ח דלא למספד בהון ואת אמרת גזור תענית **בי"ד ובט"ו ובי"ז** שקרב עומר התנופה, שלחה ואמרה ליה אתה הוא זקנן של ישראל, אם אין ישראל בעולם מה המצות יפים, אם ישראל אינם למה תורה'.

וכך נאמר גם ב'מדרש פנים אחרים' על מגילת אסתר (נוסח ב פרק ד) - 'וכאשר אבדתי אבדתי. נענה מרדכי ואמר לאסתר הרי אמרת לגזור תענית. ואיני יכול לבטל מגילת תענית שכתוב בהן מן יום ראשון ניסן ועד יומין שמונה עשר קרב התמיד דלא למספד בהון ודלא להתענא בהון ואת אמרת גזור תענית

שיצומו ג' ימים בי"ד יום ששוחטין בו את הפסח ובט"ו בו מועד ובט"ז בו קרב עומר התנופה שלחה ואמרה לו את זקין של ישראל אם אין ישראל בעולם מה המועדות יפים'

• האם יתכן להחשיב כתענית חלק מהיום

הטעם שהיה פשוט לרש"י שימי הצום החלו בי"ד הוא לכאורה משום שהגזירה היתה רק ביום י"ג, ובהכרח שהצום מתחיל רק ממחרת, כי תענית צריכה להתחיל מתחילת היום. ובפרט שאסתר אמרה לו 'שלושת ימים לילה ויום', והרי הלילה הוא תמיד לפני היום.

וכך כתב ב'מנות הלוי' שם להקשות על השיטות שהצום החל בי"ג - 'אחר שהיא מימרא מוסכמת תענית פ"ק (יב, א) דאמר שמואל כל תענית שלא קבלו מאתמול אינו תענית. ואיך אמרו שהתענו ביום י"ג אחר הכרוז.

בפירוש רבי אלישע גאליקו [תלמיד הבית יוסף] על מגילת אסתר, כתב שאפשר לדחוק 'שהדת ניתן בשושן בבוקר השכם בתחילת היום ועדיין רובם של בני אדם וכמעט כולם לא טעמו מאומה וכשמוע עם בני ישראל נתינת הדת קבלו עליהם צום והתחילו תיכף ומיד באבל ובצום ובבכי ובמספד ועלה להם אותו יום כיון שמקודם הקבלה לא טעמו כלום'

ואמנם הרמב"ם בהלכות תענית פרק א' הלכה י' כתב שמי שלא אכל מהבוקר וקיבל על עצמו להתענות שאר היום נחשב תענית ואומר עננו, אבל הראב"ד נחלק עליו, והמגיד משנה מביא בשם תשובת הרשב"א שהרמב"ם חזר בו, ותמה במנות הלוי 'ולמה חזר בו, הרי מעשה רב נעשה בבית דינו של מרדכי הצדיק'.

• האם הצום היה שלשה ימים מלאים

בספר 'נחלי מים', להמהר"ם פאדווא אבדק"ק בריסק, התקשה בקושיא זו בדעת המדרש ששלשה ימי התענית היו י"ג י"ד ט"ו. שהלא י"ג היה שלוח הרצים, ואיך אפשר דיום י"ג היה מהתענית. והוא מיישב את שיטת המדרש על פי דברי הילקוט (רמז תתרנו) 'והאיך היו צמים שלשה ימים לילה ויום ולא היו מתים, אלא שהיו מפסיקין מבעוד יום. והוא מסביר - 'נמצא שלא היו מתענין ממש שלשה ימים לילה ויום רק היו מפסיקין מבעוד יום, ונחשב זה לתענית שלם לילה ויום'.

מסוגיית הגמרא ביבמות (קכא, ב) עולה להדיא שהיו שלשה ימים ושלשה לילות שלמים, שכן הגמרא מוכיחה משם שניתן לחיות אחרי צום של שלשה ימים. ובתשובות הריב"ש (סי' תט"ז) אכן כותב שסוגיא דיבמות זו הנוקטת בפשטות שהיו שלשה ימים ושלשה לילות רצופים, חלוקה עם דעת המדרש שהיו מפסיקין מבעוד יום. [עיין בספר 'משנה שכיר' להגר"י טייכטל זצ"ל, שמביא את המקורות בנושא].

יש לציין את פירושו של האבן עזרא (אסתר ד, טז) שמבאר כרש"י לגבי התחלת הצומות ביום י"ד, אבל למרות זאת הם הסתיימו בט"ו, והוא מבאר שהכוונה 'שלושת ימים' הוא לאו דווקא, אלא - 'עד יום השלישי, והנה לא אכלו בערב והתענו שני ימים ושני לילות, כי הכתוב הוא לילה ויום'.

• דעת מפרשים שהגזירה נגזרה לפני י"ג

המהר"ל ב'אור חדש' מתרץ את השיטה שהצום החל בי"ג - 'יש לומר כי בודאי היה נודע להם קודם י"ג, כי הדת נתנה קודם י"ג, רק כי בי"ג נשלחו הספרים, אבל המעשה עצמו שנתן אחשורוש להשמיד ולהרוג היה לפני י"ג, ומה שאמר כי מרדכי הראה פתשגן כתב הדת אשר נתן בשושן, בודאי בשושן היה לפני י"ג, רק שלוח הספרים לכל מדינות המלך היה בי"ג, וזה שאמר ומרדכי ידע אשר נעשה, היינו מה שנתן אחשורוש היהודים להמן'.

וכעין זה כתב ה'אלשיך' ('משאת משה' על מגילת אסתר) שיתכן לומר שביום י"ב באדר החליט אחשורוש להשמיד את בני ישראל ולא הספיקו באותו יום לשלוח את האגרות לכל המדינות, והם נכתבו בי"ג ולמרדכי נודע הדבר כבר ביום י"ב וגזר אז תענית על כל יום י"ג או אולי בשושן נודע הדבר כבר ביום י"ב.

האדמו"ר הרמ"מ מליובאוויטש זצ"ל (שיחת ליל פסח תשכ"ה, שערי מגילה) מבאר שחילוקי הדעות שבין פירוש רש"י למגילה והמדרש, שלרש"י שלשת ימי הצום היו י"ד וט"ו וט"ז בניסן, ולדעת המדרש הם היו בי"ג וי"ד וט"ו בניסן, יש לתלות בהבדל שבין שני הפירושים על הפסוק 'ומרדכי ידע את כל אשר נעשה' רש"י פירש בעל החלום אמר לו, ואילו במדרש תרגום שני פירש שמרדכי ראה ברוח הקודש את אשר נעשה, או לפירוש התרגום שנודע לו על ידי אליהו הנביא, לדעת המדרש מרדכי ראה ברוח הקודש או שאלהו הנביא הודיעו, אם כן מובן שדבר הגזירה נודע למרדכי מיד לאחר שנגזרה הגזירה ביום י"ג לחודש, וממנו נודע הדבר לאסתר, ויחד החליטו בו ביום לגזור תענית לשלשה ימים כדי לא לעכב את ישועת ישראל והצללתם, אך רש"י מפרש שבעל החלום אמר לו ולפי זה דבר הגזירה נודע לו למרדכי רק בעת שנתו בלילה בליל י"ד והתחילו להתענות אם כן רק ממחרת י"ד וט"ו וט"ז בניסן.

• אימתי נדדה שנת המלך

השאלה היותר סבוכה היא אימתי היה הלילה בו נדדה שנת המלך, שלפי הכתוב במגילה, זה אירע לאחר כניסת אסתר אל המלך ולאחר המשתה הראשון.

לגבי נידון זה יש לנו את המקור המפורש במגילה שאסתר נכנסה 'ביום השלישי'. ולכאורה אלמלא מדרשי חז"ל היינו אומרים שהיום השלישי הוא היום השלישי לתענית, ואם כן לפי השיטות שהתענית התחילה ביום י"ד, אזי כניסת אסתר הראשונה היתה ביום ט"ז ניסן, ולפי זה 'נדדה שנת המלך' היה אור ליי"ז, ותליית המן היתה למחרת ביום י"ז ניסן.

אולם בגמרא מבואר שהרכבת מרדכי על הסוס, [שהוא גם יום תליית המן] היה ביום שעדיין התענו, שכך אמרו (מגילה טז, א) 'והיינו דכתיב וישב מרדכי אל שער המלך, אמר רב ששת ששב לשקו ולתעניתו'. כלומר כשהוא שב מההרכבה על הסוס הוא המשיך להתענות.

ואכן רש"י שם מפרש – 'ולתעניתו - יום שלישי לתענית היה, שהתחילו להתענות בארבעה עשר בניסן, ומה שאמר המקרא ליום אתמול 'שלישי' - 'ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות', יום שלישי לשילוח הרצים היה'.

כלומר שהיום השלישי בו נכנסה אסתר אל המלך, אינו קשור לשלושת הימים של התענית, לדעת רש"י. אלא שלוש ימי התענית, היו ב"ד, ט"ו, וט"ז. ואילו היום השלישי בו נכנסה אסתר אל המלך הוא היום השלישי מזמן שילוח האגרות ב"ג ניסן, כלומר שנכנסה ביום ט"ו, ובלילה ההוא נדדה שנת המלך היה אור לט"ז, והרכבת מרדכי על הסוס, היה ביום ט"ז. והוא היה היום השלישי לתענית. ובאותו יום היה המשתה השני ותליית המן.

[הרש"ש מבאר שדברי הגמרא ששב לשקו ולתעניתו זה ההכרח של רש"י לומר שהצום החל ביום י"ד, שהרי מפורש כאן שביום ט"ז בו הורכב מרדכי על הסוס עדיין היה בצום ובתענית. אולם הוא דוחה ראיה זו שיש לומר שמרדכי המשיך להתענות גם אחר שלוש הימים כל עוד שלא בטלה הגזירה. וכן כתב ה'יפה ענף' על המדרש, וביערות דבש כתב שזה מדויק בלשון הגמרא, עיי"ש.]

• מקורות שיום תליית המן היה בט"ז ניסן

לקביעה זו שהרכבת מרדכי היתה בט"ז ניסן, יש הוכחה נוספת מדברי חז"ל שכן מבואר בדבריהם שזה היה ביום הנפת העומר. כמו שאמרו בגמרא (מגילה טז, א) שכאשר בא המן לקחת את מרדכי בכדי להרכיבו היה עוסק בהלכות קמיצה. ופירש רש"י 'הלכות קמיצה - דורש בענינו של יום, וששה עשר בניסן היה, הוא יום תנופת העומר'.

وهוא מפורש במדרש (ויקרא רבה כח, ו) 'א"ר אבון ור' נחמיה ור' יעקב בר אבא בשם ר' יהודה ברבי סימון ר' יוחנן ורשב"ל היא רי"א לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך וכו' ר' לוי אמר היא שעמדה להם בימי המן דאמר ר' לוי כיון שראה מרדכי את המן בא כנגדו והסוס בידו אמר דומה אני שאין רשע זה בא אלא להרגני והוון תלמידיו יתבין תניין קמוי וכו' אמר להם במה אתם עוסקים אמרו לו במצות העומר שהיו ישראל מקריבין במקדש ביום הזה'.

[יש לציין את הרמז המובא בשל"ה (מסכת מגילה נר מצוה יא) בשם הקדמונים על הפסוק 'וישבתי קמן ממחרת הפסח' (יהושע ה, י) - רמז על קמן שנתלה בט"ז בניסן. [מובא גם באלשיך אסתר ד, יז, וב'שפתי כהן' שמות יג, יג].]

הרי לנו דעת רש"י וכמה מדרשים שתליית המן היה ביום ט"ז, ולפי זה ליל נדידת שנת המלך היתה באור לט"ז.

• המקורות שנדדה שנת המלך היה בליל פסח

לעומת דעת רש"י, ש'נדדה שנת המלך' היה בליל ט"ז, אנו מוצאים מספר מקורות בחז"ל ש'הלילה ההוא' בו נדדה שנת המלך, אינו לילה בעלמא, אלא הלילה ההוא המפורסם, ליל שימורים המיועד לניסים ונפלאות.

המקור הראשון המפורש בזה הוא התרגום למגילת אסתר, המיוחס לאמורא רב יוסף [בחלק מהחומשים כתוב תרגום יונתן, אבל כידוע מפורש בגמרא שיונתן בן עוזיאל לא תרגם את הכתובים] בתרגום נאמר 'ביה בליליא ההוא נדת שינתא דמלכא, ביה בליליא ההוא נפק פורקנא ליהודאי, ביה בליליא אדברת שרה לביתה דאבימלך, **ביה בליליא אתקטלו כל בוכרי דמצראי** וכו'.

מקור נוסף הוא דברי המדרש (בראשית רבה ע, טו) 'וללבן שתי בנות וכו' לזו ניתן שתי לילות, ולזו ניתן שתי לילות, לילו של פרעה ולילו של סנחריב ללאה, לילו של גדעון ולילו של מרדכי לרחל (אסתר ו) בלילה ההוא נדדה שנת המלך'.

וביתר הרחבה במדרש פנים אחרים לאסתר (נוסח ב פרק ו) - 'ד"א בלילה ההוא נדדה שנת המלך א"ר חלבו בד' מקומות נאמר בלילה ההוא **וארבעתן היו בלילי פסחים** שנים משל רחל ושנים משל לאה, לקיים מה שנאמר 'וללבן שתי בנות' שתייהן שקולות זו כזו, וכו' **ובשתי לילות של פסח** נעשו נסים על ידי בניה של זו שנאמר 'ויהי בחצי הלילה' זה היה ליל פסח וכו', ואותו לילה ליל פסח היה שעלה סנחריב וכו' וכו'. ושנים על ידי בניה של רחל שנאמר 'ויהי בלילה ההוא ויאמר ה' אל גדעון קום רד במחנה' (שופטים ז ט) ליל הפסח היה שכך כתוב והנה צליל לחם שעורים (שם שם יג) זהו העומר שהוא קרב בפסח, ואחת בימי מרדכי שהוא מבני בניה של רחל לכך נאמר בלילה ההוא נדדה שנת המלך'.

עוד איתא במדרש (פסיקתא דר"כ פ"ה י"ז וכ"ה בילקוט שמעוני שמות רמז קצא) שאכילת הפסח עמדה להם בימי המן דבפסח כתוב ואכלו את הבשר בלילה הזה, ובזכות זה בלילה ההוא נדדה שנת המלך.

• מקור בפיוטים שה'לילה ההוא' הוא ליל פסח

מקור נוסף לקביעה זו הוא בפיוטים הנאמרים בליל הסדר - 'אז רוב ניסים הפלאת בלילה בראש אשמורות **זה הלילה'** וכו' עוררת נצחך עליו **בנדד שנת לילה'**. ומשמע שלילה זה היה בליל פסח, אם כי אינו מוכרח, וגם על שאר הדברים הנזכרים בפיוט זה אין מקורות על כולם שהיו דווקא בליל פסח, אלא הם ניסים שאירעו בלילה. כמו כן בפיוט השני 'ואמרתם זבח פסח' - 'קהל כנסה הדסה צום לשלש בפסח. ראש מבית רשע **מחצת בעץ חמשים בפסח'**. גם כאן ניתן לדחוק שלא דווקא ביום הראשון של פסח אלא בימי חג הפסח.

יותר מפורשת היא ההוכחה מהפיוט של 'מערבית' של ליל א' דפסח בברכת גאולה הנוסח מפורש - '**ליל שמורים רוח והצלה עמדה, בלילה ההוא נדדה, בלילי חג פסח'**. [ועיין באור החיים הק' על התורה בפסוק 'ליל שמורים' (שמות יב, מב) שכתב שאחד הניסים של לילה זה הוא נדדה שנת המלך].

וכן מפורש להדיא ב'קרבין' לפורים על ברכת 'שובר אויבים ומכניע זדים' - 'לילה ותנומה המניע, **ליל אשר תנין וירב הניע, לדורות אותו הצניע**, להיות לפלאו צנוע, לכד זד יהיר ובאשמורו הכניע'. כלומר שמנע תנומה בלילה שבו יצאו ממצרים הנקראת 'תנין'.

• הדוחקים בדעת המדרש

הקושי בדברי המדרשים הללו שהלילה ההוא הוא ליל פסח, אינו רק בגלל דברי רש"י והמדרשים שתליית המן היה בט"ז, אלא מפסוקי המגילה עצמה תמוה, שהרי כתוב שאסתר נכנסה 'ביום השלישי', ורק אחר כך נדדה שנת המלך, והיום השלישי לכל המוקדם הוא בט"ו ניסן שהוא שלישי לכתיבת האגרות, ואיך יתכן שנדדה שנת המלך היה בלילה אור לט"ו.

ה'מנות הלוי' מאריך בנושא, ומסיק שבהכרח מה שכתוב 'ויהי ביום השלישי' הוא שלישי לשלוח הרצים דהיינו ביום ט"ו.

את ההוכחה מהמדרש בבראשית רבה על שני לילות לבניה של לאה ושני לילות לבניה של רחל הוא דוחה - 'כי לא יתחייב מפני זה שיהיה הדבר בליל ט"ו כמו שהיו האחרים רק שהיה בלילה לא שיהיה בלילה אחד'. על דברי המדרש שזעקת הקטנים עלתה למעלה כשהם צמים מזה שלשה ימים, הוא מיישב שזה היה אור לט"ז בתחילת הלילה, וכבר נכנסו ליום השלישי של התענית. 'ובזה נתחוויר הדברים כולם'. אולם האלקבץ אינו מתייחס לדברי התרגום.

בפירוש 'רבי אלישע גאליקו' על המגילה, כתב כעין תירוץ המנות הלוי גם ביחס לדברי התרגום, שהכוונה שהנס אירע בלילה ולא ביום לומר שהלילה מעודדת ומזומנת לניסים יותר מן היום.

המהרש"א (חידושי אגדות טו, א) נוקט במהלך מחודש ביותר שאין מוקדם ומאוחר במגילת אסתר 'דזה המעשה דבלילה ההוא נדדה שהיה בליל ט"ו היה קודם מעשה דותלבש אסתר גו' שהיה ביום ט"ו וצריך לומר נמי דהמעשה מהר קח את הלבוש גו' ויקח המן גו' לא היה ביום שאחר ליל ט"ו שנדדה שנת המלך כדמשמע מקרא אלא שהיה ביום י"ו ביום הנפת העומר כדמוכח לקמן ובו ביום עשתה אסתר משתה שני'.

הרש"ש תמה על דברי המהרש"א שהרי אמרו בגמרא (טו, ב) שהסיבה שנדדה שנת המלך היא משום שהרהר מדוע זמנה אסתר את המן, ושמא מתכננים להרגו, ולכן החל לחשוב שמא לא גמל טובה למי שסייע לו. הרי מפורש שנדידת שנת המלך היתה רק אחר כניסת אסתר הראשונה.

• יישובים לקושיא הנוגעים לקביעות החדשים

בשו"ת רדב"ז (חלק ב סימן תתיח) נשאל אודות קושיא זו - 'ילמדנו רבינו מאור הגולה וכו' פי' מה שתרגם רב יוסף במגלת אסתר בלילה ההוא נדדה שנת המלך וכולי, שתרגם ביה בליליא אתקטלו כל בוכרי דמצראי, איך יתכן זה, והוא בעצמו פירש לעיל מזה ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות שהיה ג' של פסח.

ועל כך השיב הרדב"ז - 'תשובה - ביום השלישי שלישי של פסח היה כפי קביעות השנים והחדשים, אבל בלילה ההוא היתה ליל יציאת מצרים ממש, כפי חשבון שנות החמה שס"ה ימים לכל שנה, וכבר ידעת כי קביעות המועדות תלוי בב"ד בין שיהיו מוטעים וכו' דכתיב אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם אל תיקרי אותם אלא אתם'.

דברים דומים אנו מוצאים ב'פירוש על מגילת אסתר' המיוחס להרמב"ם (ליוורנו תק"י ירושלים תשי"ב) 'והיה אותו הלילה ליל ששה עשר בניסן לפי המולד, וליל חמשה עשר לפי הראיה הוא הלילה הידוע בניסים ליל שמורים הוא לה', ובליל פסח נולד יצחק'.

כלומר שלפי הקביעות היה זה אכן ליל ט"ז, אבל מה שאמרו בתרגום שהיה זה ליל פסח הכוונה שהיה כן לפי מציאות עמידת הלבנה שהיתה באמצע החודש מזמן המולד.

בדרך דומה נוקט רבינו יהונתן אייבשיץ ב'יערות דבש' (חלק שני - דרוש ט) אחר שמביא את יישובו של המהרש"א וכתב שהוא דחוק, הוא מחדש מהלך מקורי: 'כי אז ישבו בית דין הגדול בירושלים ממש רוב כנסת הגדולה ונביאים, וא"כ המה קבעו חדשים ושנים, ובחוץ לארץ לא ידעו זמן קביעתם, ומתחילה אמרינן דהיה חודש חסר, ולכך בשושן מסתם חשבוהו לאדר חסר, וממנו חשבו ראש חדש ניסן ביום שלשים של אדר, והיה ב"ג בו גזירת המן, ותענית אסתר י"ג י"ד ט"ו, ובאמת חשבו להתענות מבלי לאכול מצה של מצוה, עת לעשות לה', וביום ט"ו נכנסה אסתר, ובלילה אכלו ישראל כי פסקה התענית, ובו בלילה נדדה שנת המלך. אבל מאת ה' היה לבל יבטלו ישראל ממצות מצה, נתן בלב כנסת הגדולה בירושלים לעבר אדר, והיה ראש חדש ניסן ביום ל"א של אדר, וא"כ באמת באה אסתר למלך ביום י"ד ניסן, ובלילה שפסק התענית אכלו ישראל מצות כראוי, ואז נדדה שנת המלך, והוא באמת ליל ט"ו כראוי ליל המשומר וכו'".

• החיד"א בשם קדמונים: המאורע היה בליל יום טוב שני

בספר 'דברים אחדים' להחיד"א (דרוש י"ג לפרשת זכור) עוסק בשאלה זו ומביא את תירוצו של הרדב"ז וכתב שדבריו דחוקים מאד, ועל מה שכתב המהרש"א דמעשה בלילה ההוא היה קודם ותלכס אסתר מלכות כתב שהוא 'דחיק ואתי מרחיק וכמעט לא ניתן ליאמר'.

ומסיק - 'והיותר נכון לישב מה שכתב במדרש אסתר ד' גאולות נגאלו ישראל בליל זה אותה הלילה יצאו ישראל ממצרים ואותה הלילה מפלת סנחריב ומפלת גדעון ומפלת המן. הוא מה שכתב בספר 'בירך יצחק' פרשת בא דבגלות בבל היו עושין יום טוב שני, ושפיר קרי ליל י"ו ליל פסח.

[יש לציין שבהמשך התרגום (אסתר ה, א) על הפסוק 'ביום השלישי' מתרגם 'והוא ביומא תליתהא דפסחא', וזה כבר מנוגד לכל השיטות, שהרי אפילו אם נאמר שנכנסה ביום השלישי לתענית הרי זה היום השני של פסח. ואכן החיד"א כותב שעל דברי התרגום הללו אין לו פתרון.]

וזה לשון ספר 'בירך יצחק' [לרבינו יצחק ברכה - ארם צובה תקכ"ג, נדפס בונציה] בפרשת בא: 'ואפילו תימא י"ג וי"ד וט"ו אכתי יקשה דבלילה דאסתר היה בליל ט"ו, שהרי ביום השלישי אמרה יבא המלך והמן היום ובו ביום אמרה גם למחר ובלילה ההוא נדדה וכו' והיכי קאמר המדרש שבלילה ההוא בליל פסח היה ואפשר לישב דכיון דישראל שבאותו הדור היו בגלות בבל ומדי ופרס בודאי הגמור שהיו עושים שני ימים טובים מספק והוא יום טוב של גליות, ושפיר קרי ביה לליל ט"ז ליל פסח כיון דספק הראשון של פסח הוא'.

והשתא נתבאר הפסוק שאמר ליל שמורים הוא נכון, וגם הנס דאסתר בלילה ההוא הוה, כיון שהיו בגלות ועושים שני ימים מספק הראשון, לזה אמר הוא הלילה הזה לה', כלומר הוא ולא אחר. ואם תאמר כקושיין דבאמת בליל ט"ז הוה, לזה אמר שמורים לכל בני ישראל לדורותם, שבני ישראל עושים שמורים, תרי לדורותם שהם שומרים שני ימים לספק האחד, וכיון דהוי הכי שהוא חד מתרי שמורים משום הכי שפיר קרי ביה הוא הלילה הזה דאסתר משום דהוי שמורים לכל בני ישראל לדורותם'.

והוא מסיים - 'וסעד מצאתי לדברי מה שהביא הרב החביב בכנסת הגדולה בדיני פסח שבליל א' דפסח אין לקרות בקריאת שמע שעל מיטתו אלא דוקא פרשה אחת של קריאת שמע ולא יאמר שאר פסוקים שקורין בשאר לילות לשמירה כי ליל שמורים והוא וכו' וכן בליל שני לבני חוץ לארץ שעושים שני ימים טובים עכ"ל הרי נתבאר שגם יום טוב שני דגלויות נקרא שמורים והיינו לדורותם שעושין שני ימים.